

Morala naturală

**Perspective
interdisciplinare**

**Vasile Dem.
Zamfirescu**

Postfață de
Victor Săhleanu

TREI

Editori

Silviu Dragomir
Magdalena Mărculescu
Vasile Dem. Zamfirescu

Copertă

Andrei Gamarț

Director producție

Cristian Claudiu Coban

Corectură

Oana Aanei

DTP

Dan Grăciun

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ZAMFIRESCU, VASILE DEM.

Morala naturală : perspective interdisciplinare /
Vasile Dem. Zamfirescu ; postf. de Victor Săhleanu. -
București : Editura Trei, 2026
ISBN 978-606-40-3361-1

I. Săhleanu, Victor (postf.)

17

Copyright © Editura Trei, 2026,
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20
E-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN: 978-606-40-3361-1

Cuprins

Povestea acestei cărți...	7
1. Ideea de morală naturală în filosofia moralei și etică	13
2. Etologia: despre „înnăscut“	34
3. Agresivitate și contraagresivitate: morala animalelor	63
3.1. Comportamente de liniștire	87
3.1.2. Comportamente de liniștire propriu-zise	87
3.1.3. Comportamente de liniștire prin remotivare	89
3.2. Turnirurile	95
4. Morala naturală: rădăcinile biologice ale unor valori morale	118
4.1. Să nu ucizi!	152
4.2. Altruism și entuziasm	166
4.3. Supunere și loialitate	174
4.4. Iubirea aproapelui	188

4.5. O lectură etologică a apriorismului kantian în câmpul moralei	204
5. Etologia în fața unor probleme ale lumii contemporane	231
6. Contribuția etologiei la dezvoltarea eticii cognitive	276
Postfață	295

Povestea acestei cărți...

a început în 1975, când eram încă cercetător științific la Institutul de Filosofie al Academiei Române, în departamentul de etică, pe care îl conducea profesorul Nicolae Bellu. În primăvara aceluia an, cred, sistemul represiv al lui Ceaușescu hotărâse să curețe institutele Academiei de intelectuali indezirabili. Au fost vizați în primul rând nemembrii de partid, categorie din care făceam parte, dar și membrii de partid insuficient de submisivi. Părea să fie un fel de avant-premieră la Afacerea Meditației Transcendentale de peste câțiva ani.

Am fost chemat în fața unei comisii la Academia Română unde mi s-a adus la cunoștință, fără a mi se comunica motivele, că am fost îndepărtat de Institutul de Filosofie. Din fericire pentru destinul meu de cercetător promisem mai înainte din partea lui Victor Săhleanu solicitarea de a mă transfera la Laboratorul de Antropologie înființat de Francisc Reiner, în acel moment parte din Institutul Victor Babeș, unul dintre centrele importante de cercetări medicale.

Reversul medaliei acestei salvări a fost că la noul loc de activitate predomina până la exclusivitate cercetarea concretă de teren, atât în antropologia fizică, cât și în antropologia culturală, în timp ce la Institutul de Filosofie, cercetarea conceptuală. Adaptarea mea părea imposibilă, dar cu ajutorul lui Victor Săhleanu am găsit o soluție de compromis. Urma să inițiez o cercetare teoretică despre etologie sau biologia comportamentului care părea a fi înnoitoare prin perspectivele deschise atât pentru științele omului în general, cât și pentru etică în special. Astfel, timp de trei sau patru ani am parcurs toată literatura accesibilă în acel moment dedicată etologiei animale și umane, în special cărțile lui Konrad Lorenz și Iraneus Eibl-Eibesfeldt. Rezultatul acestei cercetări conceptuale s-a concretizat în cartea **Etică și etologie**, publicată în 1982 la Editura Științifică și Enciclopedică. În același an, s-a consumat și deznodământul dramatic al Meditației Transcendentale iar Victor Săhleanu, care scrisese postfața la cartea mea, fusese destituit și lucra ca medic într-o policlinică oarecare.

Imediat după 1990, am putut fructifica o bursă DAAD și am petrecut câteva luni la Institutul de Etologie Umană din Andechs de lângă Munchen, condus chiar de Iraneus Eibl-Eibesfeldt, institut patronat

de Fundația Max Planck. Aici am participat la toate sesiunile științifice coordonate de elevul lui Lorenz, ceea ce mi-a permis să-mi completez informațiile domeniului.

Ulterior acestui stagiu, interesul meu pentru etologie a început să se diminueze în paralel cu implicarea tot mai intensă, didactică și clinică, în psihanaliză. Astfel, reeditarea cărții din 1982 nu va mai beneficia de o aducere la zi a informațiilor. Decizia reeditării este susținută, pe de o parte, de faptul că documentarea inițială s-a bazat pe lucrările fondatorilor, încununate de Premiul Nobel pentru medicină și biologie, și, pe de altă parte, pe realitatea quasiabsenței din cultura română a cercetărilor interdisciplinare la granița dintre biologia comportamentului și științele omului. Reeditarea sub un nou titlu, care reflectă mai fidel ideea centrală a cărții a presupus și renunțarea la capitole și subcapitole adiacente care o încadrau în orizontul mai larg al bioeticii. Această renunțare a fost facilitată de existența unei postfețe semnată de Victor Săhleanu care îndeplinește foarte bine rolul încadrării problemicii cărții în orizonturi biologice mai largi.

Primul capitol — „Ideea de morală naturală în filosofia moralei și etică” — trece succint în revistă principalii precursori ai ideilor de morală animală și

de morală naturală la om. Este subliniată deosebirea metodologică față de etologie.

În cel de-al doilea capitol — „Etologia: considerații despre înnăscut” — expun pe larg concepția etologiei despre înnăscut și metodele de a-l înregistra. Acest concept este esențial pentru studierea moralei animalelor, pe de o parte, și a moralei naturale la om, pe de altă parte.

Capitolul al treilea — „Agresivitate și contraagresivitate: morala animalelor” — documentează și demonstrează pe baza cercetărilor științifice de etologia animalelor (animale sociale) existența moralei la animale. Aceasta constă dintr-un sistem înnăscut de inhibiții ale agresivității intraspecifice. Ca și alte definiții ale omului propuse de antropologia filosofică, definirea prin exclusivă posesie a moralei trebuie reconsiderată în urma desoperirii moralei la animale.

Al patrulea capitol intitulat „Morala naturală: rădăcinile biologice ale unor valori morale” sintetizează din perspectiva eticii descoperirile făcute de etologie prin studiu direct asupra omului. Și la om, ca la toate ființele sociale, agresivitatea este un instinct cu un scop constructiv (conservarea speciei), care este menținut în limite constructive de inhibițiile înnăscute ale agresivității, adevărate

instincte morale: respectul pentru viața semenilor, altruism și entuziasm, loialitate și supunere, iubirea aproapelui. Capitolul se încheie cu o comparație între perspectiva kantiană și cea etologică asupra propriului moral.

Capitolul al cincilea — „Etologia în fața unor probleme ale lumii contemporane” — trece în revistă soluțiile pe care le propun etologii, în special Konrad Lorenz, la problemele lumii contemporane, soluții care surprind prin ineditul perspectivelor care le întemeiază.

Ultimul capitol — „Contribuția etologiei la dezvoltarea eticii cognitive” — sintetizează contribuțiile etologiei la cunoașterea științifică a moralei naturale.

1. Ideea de morală naturală în filosofia moralei și etică

Pe linie filozofică, cel mai important precursor al ideilor etologice asupra moralei poate fi considerat Rousseau. El este unul dintre susținătorii cei mai hotărâți ai tezei relative la existența unei morale naturale. Forma de manifestare a acestei dimensiuni naturale a spiritului uman este sentimentul de milă.

Dar nu numai ideea unei morale naturale îl situează pe Rousseau printre precursorii etologiei. De asemenea, prin modul cum valorizează această morală, el anticipează unele aspecte ale teoriei etologice contemporane. Ca și la K. Lorenz, de exemplu, la Rousseau morala naturală (sentimentul de milă) deține nu numai prioritate cronologică în raport cu morala culturală, dar și o prioritate valorică. Morala naturală nu este doar cea mai veche dimensiune a moralei umane, dar și *cea mai importantă*. În absența elementelor înnăscute ale moralei, ghidat doar de morala rațională, omul ar fi eșuat de mult, cred atât Rousseau, cât și Lorenz. Ambilor li se poate reproșa supraestimarea dimensiunii arhaice a moralei

umane, așa cum raționaliștilor excesivi, cum este Kant, li se poate reproșa neglijarea totală a instinctului și sentimentului moral.

Similitudinile dintre gândirea lui Rousseau și etologie nu sunt doar de ordin ideatic; putem vorbi în egală măsură de unele asemănări și în plan *metodologic*. Pentru a-și documenta teza despre caracterul natural, înnăscut al sentimentului de milă, Rousseau recurge la comparația cu lumea animală. Sentimentul de milă este atât de natural încât el se manifestă și la animale, credea celebrul filozof. Or, comparația comportamentului diferitelor specii de animale între ele și, totodată, cu comportamentul uman constituie una dintre metodele importante ale etologiei. Desigur, la Rousseau această metodă este abia schițată.

Deși între etologie și rousseauism există importante puncte comune în privința înțelegerii moralei umane, totuși etologia nu poate fi calificată drept o reeditare modernă a tezelor lui Rousseau. Deosebirile pe care le am în vedere nu se referă atât la gradul de asigurare științifică a aceluiași idei în etologie, ca ramură a biologiei contemporane, și în gândirea filozofică a lui Rousseau, unde aveau un caracter intuitiv, postulatoriu, ci la aspecte mai importante din perspectiva care ne preocupă. Este vorba de disonanțe

ideatice. Nici un etolog, chiar și cei mai optimiști, o bună parte a literaturii etologice fiind de altfel impregnată de un optimism tonic, nu împărtășește viziunea idealizantă a lui Rousseau asupra naturii umane. Din perspectivă etologică, omul nu este bun de la natură, în el înfruntându-se forțe contrarii: agresivitatea și mijloacele contraagresivității. Totuși, nici agresivitatea nu este din punct de vedere biologic o forță distructivă, ea vizează conservarea speciilor și deci a vieții, rolul contraagresivității fiind de a împiedica-o să devină o forță malefică, opusă propriilor scopuri naturale. Zestrea naturală a omului „nu este prea rea“, nu poate fi valorizată negativ, crede Lorenz; ea nu este însă adaptată la condițiile civilizației contemporane, în acest context agresivitatea constituind o „povară istorică“.

Rousseau nu este doar cel mai important precursor al etologiei, ci și cel mai cunoscut. Un alt gânditor, relativ mai puțin cunoscut, care anticipează, cu mijloace filozofice, câteva dintre ideile etologiei este Shaftesbury. Considerat de Fr. Jodl una dintre cele mai importante personalități de la începutul secolului al XVIII-lea, Shaftesbury „pune accentul pe latura naturală a moralei“¹. Ca și Rousseau, pe

1 Fr. Jodl, *Geschichte der Ethik*, Stuttgart și Berlin, 1920, vol. I, p. 273.

care-l precede, filozoful englez susține că omul este înzestrat cu înclinații naturale care vizează binele comunității. Spre deosebire de continuatorul său francez, Shaftesbury consideră că și înclinațiile egoiste sunt naturale. De aceea, în viziunea sa, eticul nu mai constă în lupta împotriva naturii din om, așa cum se întâmplă la eticienii raționaliști, ci într-o armonizare a forțelor naturale umane². Merită reținută aici nu numai diferența față de Rousseau, pentru care omul este bun de la natură, în timp ce pentru Shaftesbury înclinațiile egoiste ale omului sunt și ele naturale, ci și distanțarea moralistului englez față de compatriotul său Hobbes. Acesta este criticat pentru ideea sa că în starea de natură omul ar fi caracterizat doar de înclinații egoiste, căci și anumite înclinații sociale sunt în egală măsură naturale. Prin această prudență în valorizarea datului natural al omului, Shaftesbury este mai aproape de etologie decât Rousseau; spre deosebire de acesta, care desemna unul dintre elementele moralei naturale (sentimentul de milă), la Shaftesbury înclinațiile sociale înnăscute ale omului se manifestă în nedeterminatul simț moral, capacitate naturală de a distinge binele de rău.

De la Shaftesbury, ideea existenței unui simț moral înnăscut este preluată de Hutcheson. De

2 *Ibidem*, p. 277.

asemenea, aceeași idee o regăsim la Hume, J. St. Mill și, oricât ar părea de surprinzător, la cel mai important precursor al etologiei pe linie științifică: Charles Darwin. Și într-adevăr, întemeietorul teoriei evoluției consideră că simțul moral este acea calitate care deosebește poate, cel mai tranșant, omul de animal. În viziunea sa, simțul moral este rezultanta întâlnirii dintre instinctele sociale, comune omului și animalului, și facultățile mintale superioare specifice în exclusivitate pentru om. De aceea: „oricare animal dotat cu instincte sociale bine pronunțate, inclusiv afecțiunea dintre părinți și copii, ar dobândi inevitabil un simț moral sau o conștiință de îndată ce facultățile lui intelectuale ajung la aceeași sau aproape aceeași dezvoltare ca la om”³. Iată așadar că la Darwin, ca și la Rousseau, apare o idee puternic subliniată de etologia contemporană: existența unei morale naturale la om presupune ca un corelat necesar existența în lumea animală (la animalele sociale) a unor elemente sau rudimente de morală. Înainte de a vedea care sunt, după Darwin, instinctele morale comune omului și animalelor, să ne oprim asupra unor aspecte metodologice, căci de astă dată, cum este și firesc,

3 C. Darwin, *Descendența omului*, Editura Academiei, București, 1967, p. 88.

afinitățile de acest ordin cu etologia nu sunt doar prezente, ci și foarte pregnante.

În capitolul din *Descendența omului* dedicat studierii simțului moral, Darwin ia ca punct de plecare o problemă pusă de Kant. Acesta se întreabă de unde își ia datoria forța ei deosebită. Preocupat de aceeași întrebare, Darwin își propune să-i caute un răspuns cu mijloace științifice și este conștient că este pentru prima dată în istoria gândirii umane când morala este tratată „exclusiv din punctul de vedere al istoriei naturale”⁴. Iată așadar că Darwin este primul care încearcă utilizarea mijloacelor biologiei științifice, la nivelul pe care-l atinsese la sfârșitul secolului XIX, în cercetarea unui domeniu al vieții spirituale (morală). Opoziția absolută dintre natură și cultură este contestată acum cu argumente mai puternice. Intervenția biologiei în domeniul științelor spiritului, adâncită de etologia contemporană, este inaugurată.

Metoda principală folosită de Darwin, pe care o regăsim, controlată însă prin rezultatele obținute pe alte căi, în inventarul metodologic al etologiei, este cercetarea vieții animalelor. Originea animală a omului face ca astfel de cercetări să nu aibă valoare doar pentru zoologie, ci și pentru antropologie. Iată ce scrie Darwin în această privință: „Cercetarea oferă, de

4 C. Darwin, *op. cit.*, loc. cit.

asemenea, un oarecare interes de sine stătător, ca o încercare de a vedea în ce măsură studiul animalelor inferioare aruncă lumină asupra uneia din cele mai înalte facultăți umane⁵. Așadar, ce ne învață observarea comportamentului animalelor sociale despre morala umană sau, cu alte cuvinte, care sunt instinctele morale comune omului și animalelor?

Darwin derivă din sociabilitatea anumitor animale câteva elemente ale moralei animale. Este vorba de dragoste, de simpatie, de loialitate și ascultare. Iată pasajul referitor la dragoste: „Este sigur că animalele asociate au un sentiment de dragoste unul față de celălalt care nu este resimțit de animalele nesociale adulte⁶. Simpatia animalelor se manifestă în faptul că „multe animale participă la durerea sau pericolul semenilor lor⁷. Trebuie menționat aici că Darwin, pentru prima dată în istoria gândirii umane, vorbește de rolul selecției naturale în constituirea unor instincte sociale (morale), care generează comportamente corespunzătoare. Iată cum apare această idee la Darwin, relativ la sentimentul simpatiei: „Oricât de complex ar fi modul în care acest simțământ a putut lua naștere, cum el este de mare importanță pentru toate animalele care se ajută și

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*, p. 91.

7 *Ibidem*.

se apără reciproc, el trebuie să fie sporit prin selecția naturală, deoarece acele comunități care includ cel mai mare număr de membri cu simpatie reciprocă vor propăși cel mai bine și vor avea cel mai mare număr de descendenți”⁸.

Nu numai simpatia, ci și celelalte instincte sociale sunt produse în mare parte datorită selecției naturale, căci aceasta dă naștere afecțiunii filiale și parentale din care se alimentează instinctele sociale. „În ceea ce privește originea afecțiunilor parentale și filiale, care par să fie la baza instinctelor sociale, nu cunoaștem treptele prin care au fost dobândite, însă putem deduce că aceasta s-a realizat în mare parte prin selecție naturală.”⁹

În sfârșit, loialitatea și ascultarea, alte două forme de manifestare ale instinctelor sociale, sunt și ele corelate necesare ale sociabilității animalelor: „Toate animalele care trăiesc în grup, care se apără și își atacă dușmanii în comun *trebuie* de fapt să-și fie, într-un grad oarecare, credincioase unele altora și cele care urmează un conducător *trebuie* să fie într-un anume grad ascultătoare”¹⁰.

Descriind instinctele sociale ale unor specii de animale, am prefigurat de fapt elementele moralei

8 *Ibidem*, p. 94.

9 *Ibidem*, p. 93.

10 *Ibidem*, p. 92.